

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ ЯК РЕСУРС ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

У статті проаналізовано економічну категорію «людський капітал», обґрунтовано особливості соціально-економічних аспектів формування людського капіталу в сучасних умовах. Аналізуються тенденції розвитку теорії людського капіталу; розглядаються певні рівні та основні види людського капіталу суспільства, методики його виміру. У статті також розглядаються проблеми, пов'язані з визначенням економічного розвитку.

Ключові слова: людський капітал, соціальний капітал, інтелектуальний капітал, ресурс, економічний розвиток, конкурентоспроможність, постіндустріальне суспільство, інновації.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Тенденції економічного розвитку нового інституціонального середовища вимагають приділяти особливу увагу можливостям застосування досвіду розвинутих країн щодо формування людського капіталу як необхідної умови конкурентоспроможності національної економіки. За таких умов набуває актуальності проблема ресурсного забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Йдеться не тільки про фінансові та матеріально-технічні ресурси, а саме про ті види ресурсного забезпечення, що пов'язані з людьми. Людський капітал як потенційний ресурс економічного розвитку країн впливає на якість і рівень життя населення та соціально-трудові відносини. У структурі різних видів капіталу нагромадження людського капіталу, його раціональне використання стає стратегічним ресурсом суспільного розвитку, ключовим чинником створення конкурентних переваг і зростання добробуту суспільства [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробкою методологічних і науково-практичних проблем людського розвитку й нарощування людського потенціалу активно займаються вчені О. Грішнова, Е. Лібанова, О. Амоша, В. Гойло, Т. Заславська, А. Клепач, І. Майбуrow, О. Шкаратан та ін. Цікавими і корисними для подальшого просування у вітчизняних дослідженнях людського розвитку є праці західних економістів, присвячені проблематиці інформаційного суспільства, серед них праці Т. Сакаїя, Т. Стоун'єра, Е. Тоффлера, Р. Уотермена, Ч. Хенді, які розширюють існуючі уявлення про кінцеві цілі соціально-економічного розвитку, роль і місце людини у ньому, інноваційні можливості й перспективи економічного розвитку у людському вимірі [4].

Цілі статті. Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування ролі та впливу людського капіталу на соціально-економічний стан країни та розгляд людського капіталу через якість людських ресурсів як стратегічного чинника економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Макроекономічні показники потребують адекватного відображення у рівні і якості життя населення, тому першочерговим завданням є надання економічному зростанню соціальної спрямованості. Нинішній етап суспільного розвитку визначається активізацією соціальних чинників економічного зростання, насамперед тих, що відповідають за процес формування людського

капіталу. Оскільки наука активно розвивається, передові країни ставлять за мету прискорення переходу від постіндустріального етапу розвитку до інформаційного. Україна перебуває на шляху до індустріального етапу, і тому її науковий і освітній потенціал має стати пріоритетним фактором розвитку суспільства. Підвищення ефективності управління підприємством на основі використання всіх його ресурсів, серед яких важливе місце належить людському капіталу, інтелектуальному капіталу та соціальному капіталу, потребує визначення нових підходів і методів. Можна виділити дві основні причини виникнення інтересу до цього поняття. По-перше, це загальна закономірність розвитку сучасної науки в цілому, яка виявляється в концентрації уваги вчених на дослідженні проблем людини. По-друге, це визнання того факту, що активізація інтелектуального потенціалу, творчого потенціалу людини, розвиток висококваліфікованої робочої сили є найефективнішим способом досягнення економічного зростання.

Капітал як економічна категорія є відносинами економічної власності між капіталістами та найманими працівниками з приводу раціонального використання сукупності матеріальних і нематеріальних чинників виробництва, робочої сили, інтелектуального потенціалу, фінансового капіталу з метою відтворення себе як системи, створення конкретних цінностей, доходу на основі відособленого економічного інтересу. Основним чинником економічного розвитку, що має об'ємний ресурс як за якісно-кількісними, так і за часовими параметрами, є людський капітал.

Людський капітал – міра втілених у людині природних здібностей, таланту, рівня освіти, кваліфікації, професійного досвіду, стану здоров'я, якості харчування та їх здатність приносити дохід [3].

Залежно від роду виконуваної роботи людський капітал поділяють на загальний людський капітал, специфічний людський капітал, людський інтелектуальний капітал [1].

Найбільш загальне визначення людського капіталу: знання, компетенції та власності, що втілені в індивідах, які сприяють створенню особистого соціального і економічного добробуту. У ряді визначень людського капіталу підкреслюється ринковий характер категорії, в інших визначеннях увага акцентується на відтворюваності людського капіталу як економічного ресурсу, підкреслюється необхідність цілеспрямованих зусиль для його створення. Зростає багатоманітність підходів як до змістового наповнення цього поняття, так і до способів вимірювання та оцінки запасів людського капіталу, його віддачі, ефективності використання, внеску в економічне зростання [7].

У національному багатстві країн Великої сімки та ЄС на початку ХХІ ст. частка людського капіталу становила 78% (59% світового підсумку) порівняно з 50% і 11% відповідно, що припадали на країни СНД.

Людський капітал як частину сукупного капіталу суспільства, що є накопичені витратами на загальну освіту, спеціальну підготовку, охорону здоров'я, переміщення робочої сили, методологічно доцільно класифікувати за видами інвестицій, вкладених у людський капітал.

В Україні визначено узагальнюючі індикатори основних аспектів людського розвитку на загальнодержавному рівні (демографічний розвиток, розвиток ринку праці, матеріальний добробут населення, умови проживання населення, рівень освіти населення, стан та охорона здоров'я, соціальне середовище, екологічна ситуація, фінансування людського розвитку) та аспектів людського розвитку на регіональному рівні (макроекономічна ефективність, фінансова сфера, зовнішньоекономічна діяльність, економічна інфраструктура, інвестиційна привабливість регіону) [6]. Україна останнім часом лідирувала серед країн СНД за темпами скорочення населення. Депопуляційні процеси в нашій державі потребують посилення уваги до таких факторів, як підвищення середньої тривалості життя, поліпшення стану здоров'я, підвищення рівня життя, сприяння відновленню в українському суспільстві сімейних цінностей. Україна входить до двадцятки країн світу з найстарішим населенням. За часткою осіб віком від 60 років ми посідаємо 11-те місце. Утім, незважаючи на те, що у нас значна кількість

населення переживає 60-річний поріг, багато хто з них не доживає до 65 років. Відповідно до даних Світового банку, до 2025 р. населення України зменшиться до 37 млн. А в ООН стверджують, що до середини нинішнього століття у нашій країні проживатиме лише 26 млн осіб. Прогнози українських демографів більш оптимістичні. В Інституті демографії та соціальних досліджень НАНУ підраховали, що в 2025 та 2050 роках в Україні за середніми показниками проживатиме, відповідно, 42,3 та 37,7 млн осіб.

Одним із показників, які найбільш точно відображають демографічну ситуацію в країні, є коефіцієнт смертності немовлят, тобто кількість дітей, які померли у віці до одного року в перерахунку на 1000 чол. Виявляється, що він найнижчий в найбільш економічно розвинених країнах. Щоб забезпечити хоча б просте відтворення населення (тобто нульовий приріст), треба аби сумарний коефіцієнт становив 2,6. У країнах з високою смертністю він повинен бути вищий, у країнах з низькою смертністю (і, відповідно, з більшою тривалістю життя) він понижується. В Україні він дорівнює 2,12; саме стільки дітей має (у середньому) народити жінка протягом життя, щоб у країні забезпечувалося просте відтворення.

Значення Індексу людського розвитку (ІЛР) України за 2011 р. дорівнює 0,729 – у високій категорії людського розвитку – що ставить країну на 76-ту позицію з 187 країн і територій. За період з 1990 до 2011 рр. значення ІЛР України зросло з 0,707 до 0,729, або на 3 відсотки, чи в середньому приблизно на 0,1 відсотка за рік. Від Європи та Центральної Азії країнами, які розташовані близько до України у рейтингу ІЛР 2011 р. та мають порівняну з Україною чисельність населення, є Казахстан і Російська Федерація. Вони мають рейтинг за ІЛР відповідно 68 і 66 [5]. У Доповіді про людський розвиток за 2013 р. наведено значення і рейтинги ІЛР для 187 країн та визнаних ООН територій разом з ІЛР, скоригованим на нерівність, для 132 країн, Індексом гендерної нерівності для 148 країн та Багатомірним індексом бідності для 104 країн. Значення ІЛР України за 2012 р. дорівнює 0,740 – цей показник потрапляє до високої категорії людського розвитку, що ставить країну на 78-му позицію серед 187 країн і територій. Проте, якщо це значення скоригувати на нерівність, то воно впаде до 0,672. Індекс гендерної нерівності (ІГН) відображає гендерну нерівність у трьох вимірах – репродуктивному здоров'ї, розширенні можливостей та економічній активності. Репродуктивне здоров'я вимірюється рівнями материнської смертності та народжуваності серед дорослих; розширення можливостей вимірюється частками місць у парламенті, що займають жінки й чоловіки, та рівнем середньої і вищої освіти жінок і чоловіків; економічна активність вимірюється частками участі жінок і чоловіків у ринку праці. ІГН України становить 0,338, що ставить її в індексі за 2012 р. на 57-ме місце серед 148 країн. За період з 1980 до 2012 рр. очікувана тривалість життя при народженні в Україні зменшилась на 0,5 року, середня тривалість навчання зросла на 3,9 року, очікувана тривалість навчання збільшилась на 2,9 року. ВНД на душу населення в Україні за період з 1990 до 2012 р. зменшився приблизно на 22% [2].

Про погіршення ситуації в Україні свідчить звіт Всесвітнього економічного форуму «Про глобальну конкурентоспроможність 2009-2010». Україна у 2010 р. погіршила результат на 10 позицій, посівши 82 місце серед 133 країн світу. Україна демонструє, що за такими показниками, як «Інститути» (120-те місце), «Макроекономічна стабільність» (106-те місце), «Розвиненість фінансового ринку» (106-те місце) та «Ефективність товарних ринків» (109-те місце) значно поступається країнам з розвинутою економікою. Як і раніше, інституціональні проблеми залишаються однією з основних перешкод для поліпшення конкурентоспроможності України: захист прав акціонерів, ефективність законодавчих органів, захист прав власності, ефективність влади в регуляторній сфері, використання державних коштів, незалежність судової влади, прийняття державних рішень, ефективність державного регулювання, прозорість державної політики, суспільна довіра. Негативна оцінка, надана Україні за показником інфляції, погіршила позиції України в категорії «Макроекономічна стабільність». У 2009 р.

ВЕФ шляхом опитування провів дослідження щодо оцінки топ-менеджерами компаній факторів, які перешкоджають веденню бізнесу в країнах: 16,5% респондентів України визначили політичну нестабільність фактором, який переважно перешкоджає веденню бізнесу. Серед інституційних проблем респонденти визначили також корупцію (10,3% респондентів), зміни урядів (9,8), неефективну бюрократію (8,2), злочинність (2,6); 13,5% респондентів визнали проблеми, пов'язані з фінансуванням, серед факторів, що перешкоджають веденню бізнесу, 8,4 – інфляцію, 10,1 – податкове законодавство, 6,5 – валютне регулювання, 3,9% – податкові ставки.

Останнім часом Україна демонструє регрес у більшості світових рейтингів, зокрема складених Всесвітнім економічним форумом за Індексом глобальної конкурентоспроможності, the Heritage Foundation & the Wall Street Journal за Індексом економічної свободи, Transparency International за Індексом сприйняття корупції. Це переважно пояснюється нерозв'язаними інституційними проблемами (насамперед, йдеться про низьку прозорість та неефективність державної політики, відсутність незалежної судової влади та захисту прав власності тощо). Майже в усіх рейтингах позиції України погіршені через зростання корупції, рівень якої є одним з найвищих у Європі. Сукупність названих факторів призводить до погіршення макроекономічних показників і слабкості фінансової системи, а отже, зумовлює подальше послаблення позицій України у світових рейтингах.

У макроекономічному плані рівень витрат на охорону здоров'я на душу населення відображає рівень добробуту країни та відмінності в розвитку систем охорони здоров'я. Відмінності в основному пояснюються відмінностями у добробуті країн, що розглядаються. OECD з'ясувало, що на кожні 100 доларів різниці у ВВП на душу населення різниця витрат на охорону здоров'я на душу населення складає 10,50 долара. 10%-на різниця у ВВП на душу населення відповідає 14% дефіциту у витратах на охорону здоров'я. Аналіз даних показує, що різниця у ВВП на душу населення пояснює 77% розбіжностей у витратах на охорону здоров'я. Зв'язок між ВВП та витратами на охорону здоров'я підтверджує складний комплекс взаємозв'язків між різними аспектами соціального та культурного життя, структурами економіки, демографії та специфічних змінних, що стосуються сектора охорони здоров'я. Найбільш вражаюча риса останніх чотирьох десятиліть – швидке зростання витрат на охорону здоров'я в усіх індустріалізованих країнах, у результаті чого частка внутрішнього валового продукту (ВВП) на охорону здоров'я фактично подвоїлась.

Економіка ринкового типу породжує необхідність вирішення питань стосовно розширення населення за рівнем доходів, зростання безробіття у різноманітних формах, рівня державних соціальних гарантій тощо.

Багато країн, що розвиваються, за останні роки, порівняно з розвинутими країнами досягли більшого темпу розвитку здоров'я і освіти, проте подолати межу, що відрізняє країни з низьким доходом від багатих країн, значно важче. Таким чином, країни можуть увійти до числа країн з найбільшим рівнем розвитку людського потенціалу двома шляхами – за рахунок швидкого зростання доходу (Китай) чи за виняткового прогресу у сфері здоров'я та освіти (Іран, Того, Венесуела).

Дослідження багатьох вчених світу виявили незначну взаємозалежність між змінами у сфері доходу (економічного зростання), і змінами, що стосуються не пов'язаних з доходом вимірників розвитку людини. Хоча кореляція між зростанням доходу і змінами в здоров'ї та освіті вкрай незначна, але при цьому вона існує між національними рівнями доходу і національними рівнями здоров'я і освіти. Така ситуація, по перше, пояснюється тим фактом, що кореляція не передбачає причинно-наслідкових відносин у певній сфері. Навіть якщо причинний взаємозв'язок існує, невідомо, в якій сфері він виявиться: більш високі доходи можуть покращити якість життя, чи поліпшення у сферах здоров'я і освіти роблять суспільства більш продуктивними.

По-друге, відсутність кореляції змін ставить під сумнів те, що ситуація в певний конкретний момент точно відображає зв'язок між змінними. Слід відзначити, що з три-

валістю часу кореляція між доходом і не пов'язаними з доходом вимірниками розвитку людини зсувається в бік збільшення. У той час як населення більш багатих країн у середньому більш освічене і більш здорове, люди в країнах з будь-яким рівнем доходу відчули прогрес, завдяки поліпшенню рівня здоров'я і освіти. Це відношення не лише посилюється, але й вирівнюється.

За результатами досліджень змін у здоров'ї та доході протягом минулих 40 років країни з низьким та середнім рівнем розвитку людського потенціалу можуть досягти більш високих показників здоров'я за допомогою недорогих втручань. Однак країни, досягаючи більш високого рівня розвитку, використовують більш витратні технології для поліпшення, і доход знову починає прийматися в розрахунок.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Людський потенціал суспільства в цілому можна розглядати як сукупну здатність суспільства до освоєння і накопичення знань, створення на цій основі інтелектуальних продуктів та системи прийняття, переробки, використання, відтворення і передавання інформації, визначає місце, яке посідає держава у світових економічних відносинах, її вагу й конкурентоспроможність. Оскільки людський потенціал є складною соціально-економічною системою, його стан характеризується сукупністю показників, які доповнюють один одного: життєвий потенціал населення, інвестування у формування та нагромадження людського потенціалу; потенціал зайнятості, освітній потенціал, потенціал здоров'я, культурний потенціал. В умовах переходу від індустріального до постіндустріального суспільства головним чинником виробництва стає людський капітал та його форми: інтелектуальний, соціальний та ін. З погляду застосування термінологічного інструментарію до опису сучасних господарських процесів найбільш затребуваним є трактування економічної категорії «людський капітал», що відображає дійсне джерело інновацій. Людина – носій інтелекту та продуцент новітніх знань, результат діяльності якої виступає на поверхні господарських відносин як людський капітал, що детермінує в цілому економічний розвиток на макрорівні.

Список використаних джерел

1. Гуменюк Ю.П. Людський капітал та вплив його глобального переливу на соціально-економічний розвиток / Ю.П. Гуменюк // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – 2010. – № 682. – С. 279–270.
2. Доповідь про людський розвиток за 2013 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.undp.org.ua
3. Економічна енциклопедія: У 3-х т. / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2000. – Т. 2. – С. 216.
4. Людський розвиток регіонів України: аналіз та прогноз: колективна монографія / за ред. Е.М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень НАН України, 2007. – 367 с.
5. Національна доповідь про людський розвиток 2011 «Україна: на шляху до соціального залучення» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.undp.org.ua/files/ua_95644NHDR_2011_Ukr.pdf
6. Столяров В.Ф. Методологія бюджетування людського розвитку в Україні [Електронний ресурс] / В.Ф. Столяров, О.В. Шинкарьок. – Режим доступу: <http://www.bukuniver.edu.ua/Applications/zbirnik/n8/02MBL.pdf>
7. Черепніна О.І. Розвиток видів капіталу і підвищення конкурентоспроможності національної економіки / О.І. Черепніна // Теоретичні та прикладні питання економіки. – 2011. – Вип. 26. – С. 168–172.
8. Human Resource Management. Raymond A. Noe, John R. Hollenbeck, Patrick M. Wright, Barry Gerhart, McGraw-Hill College, 2007.
9. United States Department of Labor, Bureau of Labor Statistics. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bls.gov>

10. Bonfour, Ahmed. Intellectual capital for Communities: Nations, Regions, Districts. Elsevier Science, 2005.
11. Bourdieu P. Forms of Capital // The Sociology of Economic Life. – Boulder, 2001.
12. Senga Briggs, William Keogh. Integrating human resource strategy and strategic planning to achieve business // Total Quality Management, 1999, v. 10, pp. 447–453.

В статье проанализирована экономическая категория «человеческий капитал», выявлены особенности социально-экономических аспектов формирования человеческого капитала в современных условиях. Анализируются тенденции развития теории человеческого капитала; рассматриваются определенные уровни и основные виды человеческого капитала общества, методики его измерения. В статье также рассматриваются проблемы, связанные с определением экономического развития.

Ключевые слова: *человеческий капитал, социальный капитал, интеллектуальный капитал, ресурс, экономическое развитие, конкурентоспособность, постиндустриальное общество, инновации.*

The article analyzes the economic category of «human capital». The author grounds the peculiarities of socio-economic aspects of forming of human capital under the current conditions. Progress trends of theory of human capital are analyzed; certain levels and basic types of human capital of society, methods of its measuring, are examined. The article also outlines general problems for studies economic development.

Key words: *human capital, social capital, intellectual capital, resource, economic development, competitiveness, postindustrial society, innovation.*

Одержано 4.03.2014.